

Шевченко О.І.

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лекція присвячена визначенню місця лінгвістичної прагматики у системі сучасних перекладознавчих досліджень та виявленню ролі прагматичних чинників у актуалізації семантики слова та висловлювання. Ч.Морріс розглядав прагматику як вчення про відношення знаків до інтерпретаторів, до тих, хто користується знаковими системами, як науку, що вивчає поведінку знаків в реальних процесах комунікації [25]. Перекладознавчі дослідження останніх років, відповідно до сучасних принципів інтегративності, поступово розширюючись, мають тенденцію до стирання меж між лінгвістикою та суміжними дисциплінами (психологією, когнітивною психологією, соціологією, етнографією), та суміжними розділами лінгвістики (семантикою, стилістикою, риторикою, когнітивістикою) [7, 12, 15, 16, 19]. Це зумовлено тим, що прагматика має справу з антропоорієнтованими психологічними, біологічними, етнічними, культурологічними та соціальними явищами, які є релевантними для функціонування знаків. Інтенсивні наукові дослідження в галузі прагматики розпочалися на початку 70 років минулого століття. Мовна діяльність почала розглядатися як одна з форм життєвої діяльності. Було знову усвідомлено, що життя дає ключ до розуміння багатьох явищ мови і мовлення. Результати спостережень у царині суміжних дисциплін допомагають виявляти такі особливості мовної діяльності, яким лінгвісти, обмежені рамками поняттєвого апарату певного вузькодисциплінарного підходу, не завжди спроможні дати наукове обґрунтування. Якщо зробити навіть короткий історичний екскурс у історію становлення лінгвістичної прагматики та інших антропоорієнтованих підходів у сучасній лінгвістиці, то виявиться факт очевидного взаємозв'язку витоків лінгвістичної прагматики і розвідок видатних філософів, психологів, нейро- і етнолінгвістів, культурологів [6, 8, 9]. Дослідження екстралінгвістичних явищ і понять повсякденного життя, які мають відношення до функціонування мови, вимагало зусиль не тільки лінгвістів, але й логіків,

філософів, психологів, соціологів, етнографів, нейролінгвістів [11, 17]. Наприклад, загальна теорія діяльності є підґрунтям сучасної психології і психолінгвістики. Цей підхід характерний для психолінгвістичних розвідок, виконаних Л.С.Виготським, Н.І.Жинкіним, І.О. Зимньою [3, 4, 5]. Подальший розвиток положення теорії діяльності стосовно теорії комунікативної діяльності знайшли у працях Дж.Остіна, Дж.Серла, П.Грайса [20, 21, 22, 23, 24, 26, 27]. В межах цього підходу мовленнєва діяльність розглядається в безпосередньому зв'язку з індивідуальними інтересами, мотивами, пріоритетами людини у процесі спілкування (антропоцентра комунікації), тобто у термінах лінгвістичної прагматики висловлювання може знайти адекватну інтерпретацію тільки з урахуванням комунікативних намірів (інтенцій) суб'єкта мовлення. Підхід до мовлення як до одного з видів цілеспрямованої діяльності людини привернув увагу логіків і лінгвістів до конкретних цілей комунікації, до опису акту мовлення як окремої комунікативної одиниці, до більш глибокого вивчення таких понять, як значення і референція. В лінгвістичній прагматичній значення висловлювання стало вважатися невіддільним від комунікативної ситуації, а значення окремих слів почали виводити через визначення цілі (інтенції) комунікативного акту. Основним постулатом лінгвістичної прагматики, як і сучасних антропоорієнтованих підходів, є припущення про те, що значення слова або висловлювання не може бути відірване від мовленнєвої актуалізації. Взаємодія акту мовлення та комунікативної ситуації становить основний напрямок прагматичних досліджень, а формування правил цієї взаємодії - її основне завдання [23]. Слова, використані в акті мовлення, виявляють різну ступінь залежності від комунікативної ситуації. Очевидно, що ситуаційно-контекстуальна залежність таких слів, як "table", "tree ", "bird " значно менша, ніж "here ", "there ", " just", "even ". Розрізнення слів, орієнтованих на денотат та слів, позбавлених такої спрямованості, було однією з головних тез логічної семантики. Б.Рассел користувався для означення цих категорій термінами "вказівні" (indicative) та невказівні слова [14]. Якщо значенню конкретних (вказівних) імен може бути дане дескриптивне визначення, то розкриття змісту недескриптивних слів невіддільне від їх застосування в контекстно і ситуативно обумовленому

висловлюванні. Поряд із службовими елементами мови тонку ситуативну чутливість виявляють слова, які зв'язують зміст висловлювання з мовною особистістю. Поняття мовної особистості (антропоцентра) об'єднало найбільший комплекс прагматично релевантних питань. Саме звернення до автора висловлювання позначило собою перехід від аналізу стабільного значення слова до розгляду змінного значення висловлювання. Організуючим центром досліджень комунікації стала людина з усіма її психологічними, біологічними, соціальними, етнічними комплексами. Аналіз комунікативних процесів продемонстрував координацію актів мовлення з соціальним, емоційним, логічним, культурним фоном. Це виявило потребу визначення типових контекстів для певних актів мовлення, умов їх адекватної реалізації, формування загальних правил використання.

Глибокий вплив на дослідження значення ситуаційно обумовлених висловлювань мало розрізнення модуса і диктума в логіці схоластів. Воно стало джерелом інших дуже важливих для розвитку лінгвістики досліджень. Так, введене в філософську логіку Б.Расселом поняття статичного ядра речення і рухомої його частини, а також поняття пропозиційного відношення (або настанови) [14] відповідає комплексу понять, якими оперує сучасна лінгвістична прагматика та антропоорієнтована лінгвістика взагалі. Вельми велику залежність від комунікативної ситуації виявляють так звані дейктичні слова і висловлювання. Дейктичні слова і елементи пронизують комунікативний процес і складають в мові не виняток, а правило. Дейктичним називають такий елемент комунікації, в склад якого входить ідентифікація об'єкту - сам предмет, його місце знаходження, час, ситуація. Дейктичні елементи можна розділити на такі групи: 1) особові займенники 1-ї та 2-ї особи; 2) вказівні займенники і прислівники, а також дейктичний означений артикль, 3) дієслівний час; 4) дейктичні компоненти в семантиці прислівників і дієслів. Вивчення індексальних висловів (дейксиса) - є одним з класичних завдань прагматики. Проблематика дейксиса входить в рамки прагматики в розумінні Ч.Морріса, оскільки зміст дейктичного елемента залежить від ситуації його використання. На існування правил та конвенцій, яким

підкорюється мовна діяльність, звернув увагу П.Грайс і виконав детальну систематизацію цих правил [23]. П.Грайс з'єднав категорію значення з мовною особистістю та з комунікативною настановою висловлювання. Розроблена П.Грайсом розвернута і систематизована сукупність правил комунікації включає загальні комунікативні принципи і максими. Основний принцип (П.Грайс назвав його "принципом кооперації") вимагає робити внесок в мовне спілкування, який би відповідав цілям і напрямку спілкування.

Тенденція проводити систематизацію актів мовлення, спираючись на класифікацію тих ситуацій, в яких вони можуть бути уживані, є характерною рисою для лінгвістичної прагматики. Вона примусила звернути більш безпосередню увагу на значення, уживання і принципи описання висловлювань залежно від комунікативних намірів мовної особистості.

Відштовхуючись від загальних ідей лінгвістичної прагматики, які визначали базові положення формування і реалізації мовленнєвих актів була розроблена теорія прагматичного синтаксису [13]. В межах цієї теорії традиційний синтаксис був доповнений новим перспективним комунікативно і антропоорієнтованим напрямком досліджень, який дозволяє розглядати синтаксичні явища через призму стосунків між мовною одиницею і тим, хто її використовує, тобто в функціонально-антропоцентричному аспекті.

Комунікативно-функціональний підхід дозволяє провести диференціацію між реченнями одного структурного типу, використовуючи критерій комунікативної інтенції. Наприклад, речення "I'll show you" може виконувати функції констатації факту, погрози, обіцянки. Подібні речення відрізняються не тільки їх ситуативним використанням, але і семантичними і структурними особливостями. Зміст речення, яке використали в акті мовлення, не зводиться до лексичної і граматичної інформації, але завжди включає в себе так званий прагматичний компонент, який і є критерієм визначення функції речення. Семантична структура речення може бути представлена як поєднання прагматичного компоненту і пропозиції. Прагматичний компонент розкриває ціль використання речення, пропозиція - його когнітивний

зміст. Пропозиція може бути ідентичною в різних (з точки зору комунікативної інтенції) реченнях.

Дослідження прагматичних типів речення дозволило виявити особливості певних прагматично мотивованих транспонованих використань речень в нехарактерних для них функціях. Це явище було назване прагматичним транспонуванням речень [13]. Речення, яке за формальними ознаками належить до певного прагматичного типу, в мовній реалізації може набувати прагматичний компонент іншого типу. Наприклад, констативне за формою речення (за термінологією Дж.Л.Остина [22]) може мати прагматичний компонент наказу : "It is draughty here" (Close the window).

Адекватне сприйняття і розуміння висловлювання досягається за допомогою взаємодії чинників різного ґатунку: лінгвістичних, паралінгвістичних, ситуативних. Урахування сукупності цих факторів особливо важливе в лінгвістичній прагматиці і у розвідках антропоцентричного підходу - кожний компонент процесу спілкування має суттєву значимість для розуміння, сприйняття висловлювання і для формування адекватної комунікативної реакції. Аналіз лінгвістичних і ситуативних факторів зумовлює необхідність досліджень функціональної ефективності паралінгвістичних компонентів, які в певних випадках займають визначальні позиції в формуванні реального значення висловлювання (яке мав на меті той, хто говорить).

До паралінгвістичних компонентів відносять мімічні комплекси, просодичні компоненти (інтонацію), кінетичні компоненти (жести, комунікативно релевантні рухи). Оскільки паралінгвістичні компоненти характеризуються значною ситуативною обумовленістю, їх функціонування повинно розглядатись в конкретному лінгвістичному контексті. Особливо чітко комунікативні можливості паралінгвістичних компонентів позначені в художніх текстах, де автор намагається якомога повніше висвітлити всі нюанси комунікативної ситуації для актуалізації глибинних або імплікованих смислів. Вербальна конструкція, яка декодує зміст паралінгвістичного компонента, виконує роль специфікативного розширення.

Найбільш незалежними від комунікативної ситуації є паралінгвістичні компоненти з усталеним стереотипним значенням. Мімічні комплекси виявляють значну ситуативну залежність. Очевидно, що просодичні елементи можуть виконувати певну прагматичну функцію тільки як компонент, супроводжуючий вербальну комунікацію.

Форма висловлювання далеко не завжди прямо співвідноситься з комунікативною інтенцією. З цим явищем пов'язане існування так званих непрямих мовленнєвих актів [27]. Під непрямыми мовленнєвими актами розуміють використання певних типів висловлювань в нехарактерних для них функціях. Висловлювання за своїми формальними ознаками може належати до одного прагматичного типу, а в мовленнєвій реалізації може набувати ознаки іншого прагматичного типу. Наприклад, питальне за формою висловлювання може виконувати прагматичні функції прохання: "Can you pass me the salt?". При непрямому використанні висловлювання вихідне значення не усувається. Обидва значення співіснують. Непряме використання певних висловлювань прагматично і соціально мотивоване. Заміщення в мовному використанні одного прагматичного типу іншим в його непрямому прагматичному значенні пов'язане з різницею в силі їх комунікативного впливу. Висловлювання в його непрямому використанні може мати або зменшену категоричність в порівнянні до "еталонної", або збільшену "імперативну" силу, хоч вони обидва мають однакову прагматичну функцію (наприклад, якщо порівняти "Close the door" та "Can you close the door?"). Велику галузь застосування прагматичного аналізу являє собою дискурс. Теорія дискурсу як прагматизованої форми тексту має теоретичне підґрунтя у вигляді концепції Е.Бенвеніста, який відокремив план оповідання і план дискурсу [2]. Згідно з цим підходом дискурс є мова, реалізована суб'єктом мовлення. Він відображає суб'єктивну психологію людини і на відміну від теоретичного міркування він не може бути відірваний від суб'єкта мовлення. Поняття дискурсу дало можливість розглядати текст як взаємозв'язану послідовність висловлювань, які у сукупності і у функціональному взаємозв'язку реалізують прагматичний потенціал (комунікативне завдання або настанову) тексту. Сприйняття дискурсу як

послідовності зв'язаних і узгоджених висловлювань вимагає інтерпретації цих зв'язків, різних видів відношень обумовленості між ними [1, 10].

Семантичну цільність дискурсу піддають аналізу як на локальному, так і на глобальному рівні. Локальні семантичні зв'язки між висловлюваннями актуалізуються в межах окремих синтаксичних одиниць або незначних за розміром фрагментів дискурсу з наявною семантичною цілісністю. Глобальна зв'язність має більш загальну природу і характеризує дискурс в цілому або його великі фрагменти. Для опису глобального комунікативного змісту дискурсу були введені поняття макростратегії, макроструктури, макропропозиції. [18, с.41, 42, 46-48].

Таким чином, термінологічна та поняттєва система прагматики у філософському розумінні та лінгвістичної прагматики зокрема є як донором для суміжних філологічних і гуманітарних наук, об'єктом яких є мова і мовлення, так і реципієнтом лінгвістично релевантних понять у вирішенні спільних перекладознавчих проблем, у фокусі яких є мовна особистість.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // ЛЭС, 1990. – С.136-137.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974. – 276 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.; Л., 1934. – 324 с.
4. Жинкин В.Я. О кодовых переходах во внутренней речи. - Вопросы языкознания. - 1964. - N 6. - С. 26-38.
5. Зимняя И.А. Смысловое восприятие речевого сообщения/Смысловое восприятие речевого сообщения/Под ред. Т.М. Дридзе и А.А. Леонтьева. — М., 1975. — С. 5—33.
6. Кенінг Пітер. Фуко, Мішель // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Е.Вінквіста та Е.Тейлора. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – С. 465 - 467.
7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.:Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
8. Лурия А.Р. Проблемы и факты нейролингвистики // Теория речевой деятельности (Проблемы психолінгвистики). – М.: “Наука”, 1968. – С. 198–219.
9. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии.—М., 1973.—375с.

10. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с.
11. Пирс Ч.С. Элементы логики. *Grammatica speculativa* // Семиотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 151–210.
12. Полюжин М.М. Когнітивна парадигма лінгвістичних досліджень // Проблеми романо-германської філології: Зб.наук.праць.-Ужгородський ун-т, 1999. -с.4-22.
13. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения / К построению прагматического синтаксиса // Иностр. яз. в школе. - 1975. - № 6. - С. 15-25.
14. Рассел Б. Человеческое познание. М., 1957. – 339 с.
15. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
16. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К., -ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
17. Скот Е.Чарлз. Філософія // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Е.Вінквіста та Е.Тейлора. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – С. 448–455.
18. Т.А. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
19. Шевченко И.С. Об историкопрагматической парадигме в лингвистике // Ученые записки Харьковского гуманитарного института “Народная украинская академия”. – Харьков: Око, 1997. Том III. – С. 293 – 297.
20. Austin J.L, *Philosophical papers*. - Oxford, 1961. - P. 220-259.
21. Austin J.L. *How to Do Things with Words*. - Oxford: Clarendon, 1962. - 168 p.
22. Austin J.L. *Performative - Constative* // *The Philosophy of Language*, - Oxford, 1971. - P. 15-22.
23. Grice H.P. *Logic and Conversation* // *Syntax and Semantics*. Vol. 5, - New York etc., 1975. - P. 41-58.
24. G r i c e H.P. *Further Notes on Logic and Conversation* // *Syntax and Semantics*. Vol. 9. - New York etc., 1978. - P. II5-II8.
25. Morris Ch. *Signs, Language and Behavior*. - New York: Prentice, Hall, 1947. - 565 p.
26. Searle J.R. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, - London, New York: Cambridge Univ. Press, 1969. - 205 p.

27.Searle 1975a : Searle J.R. Indirect Speech Acts // Syntax and Semantics. / Ed. by P.Cole and G.Morgan. - London, New York etc., 1975. -P. 59-82.